

Van: **Gerrit Groot Wassink** <d11m.nieuwsbrief@gmail.com>
Aan: **Gerrit Groot Wassink** <d11m.nieuwsbrief@gmail.com>
BCC: **g.grootwassink@gmail.com** <g.grootwassink@gmail.com>
Onderwerp: Nieuwsbrief De Elf Marken 2024 nr. 33
Datum: 24.08.2024 17:27:56 (+02:00)
Bijlagen: Alsengem van Britsum door Vincent van Vilsteren.pdf (5 pagina's)

Nieuwsbrief De Elf Marken 2024 nr. 33

Vraag over onderduikersadres

Een van onze schrijvers/onderzoekers is op zoek naar boerderijen in de omgeving van Harfsen waar Wim Markvoort uit Rijssen ondergedoken heeft gezeten. Weet u een of meerdere van deze boerderijen of weet u wie ons verder kan helpen, stuur even een mailtje naar nieuwsbrief@deelfmarken.org

Bijzondere archeologische amulet teruggevonden in Epse

De alsengem van Britsum

Met enige regelmaat komt bij De Elf Marken een vraag binnen van iemand die een persoon of familie zoekt. Zo ontvingen we eind 2020 een bijzondere vraag van Drs. V.T. van Vilsteren, emeritus conservator van het Drents Museum te Assen:

Hallo,

In 1963 was een zekere Drs. I Dijkstra uit Joppe op de KRO-televisie, waar hij een voorwerpje liet zien dat zijn moeder in 1905 in Friesland had gevonden. Het gaat om een zogenaamde "Alsengem" uit de 12de of 13de eeuw.

Ik zou heel graag in contact komen met nazaten van deze meneer Dijkstra in de hoop dat deze bijzondere "Alsengem" nog steeds in de familie bewaard wordt.

Bij zo'n vraag is het handig om iemand als Henk Hietbrink in de gelederen te hebben. Hij kent bijna iedereen in Epse en Joppe. De zoektocht van Henk begon in oude dikke telefoonboeken. Ja, er hadden wel Dijkstra's in Epse en Joppe gewoond, maar de huidige bewoners wisten helaas niet wie vroeger in hun huis gewoond hadden.

Dan maar eens her en der rondvragen. Ook geen succes. De zoektocht liep nagenoeg vast. Maar enkele weken later werd Henk getipt dat er hoogstwaarschijnlijk toch nog een nazaat in Epse moest wonen. Aangekomen bij dat adres bleek er inderdaad een Dijkstra te wonen. De heer des huizes opende deur en op de vraag van Henk of hij heer Dijkstra was, kreeg hij als antwoord 'jazeker'. Direct opvolgend vroeg hij hem of zijn ouders aan de Driekieftenweg hadden gewoond? En ook dat was het geval. En als meest prangende vraag vroeg Henk hem of hij van het bestaan van een "Alsengem" afwist. Ja zeker, hoe zo! Het is zelfs in mijn bezit maar waarom vraagt u mij dat?

Al snel na het bezoek van Henk is er contact tussen de heer Dijkstra en Van Vilsteren van het Drents Museum. Het gevolg is dat dit kleinood dat 126 jaar geleden bij het afgraven van een terp bij Britsum in Friesland werd gevonden, nu in het Fries museum in Leeuwarden te bewonderen is.

Wat is een alsegem?

Een alsegemme is een kleine ronde of ovalen glazen amulet uit de middeleeuwen. Het is meestal zo groot als een één euromunt. De naam verwijst naar het Deense eiland Als waar in 1871 een alsegemme werd gevonden. Meerdere alsegemmen zijn in Friese terpen gevonden. De alsegemme van Britsum werd in 1905 bij een afgraving van een terp bij het Friese plaatsje Britsum gevonden door de toen 12 of 13 jarige Klaasje van der Weit, de grootmoeder van de heer P. Dijkstra uit Epse. De familie Dijkstra heeft er prima op gepast.

De alsegem van Britsum met afmeting 26 x 23 mm

Meer informatie over de Alsegemme van Britsum is te lezen in een artikel van Vincent van Vilsteren. Zie bijlage.

Tot slot

Wilt u reageren op dit artikel of heeft u andere vragen of opmerkingen naar aanleiding van deze nieuwsbrief, mail dan naar nieuwsbrief@deelfmarken.org

Met vriendelijke groet,
De Elf Marken Gorssel
Redactie Nieuwsbrief
Gerrit Groot Wassink

Uitschrijven:

Wilt u deze nieuwsbrief niet meer ontvangen, mail dit naar nieuwsbrief@deelfmarken.org

De Alsengem van Britsum en een catalogus van alle Nederlandse exemplaren

Vincent van Vilsteren

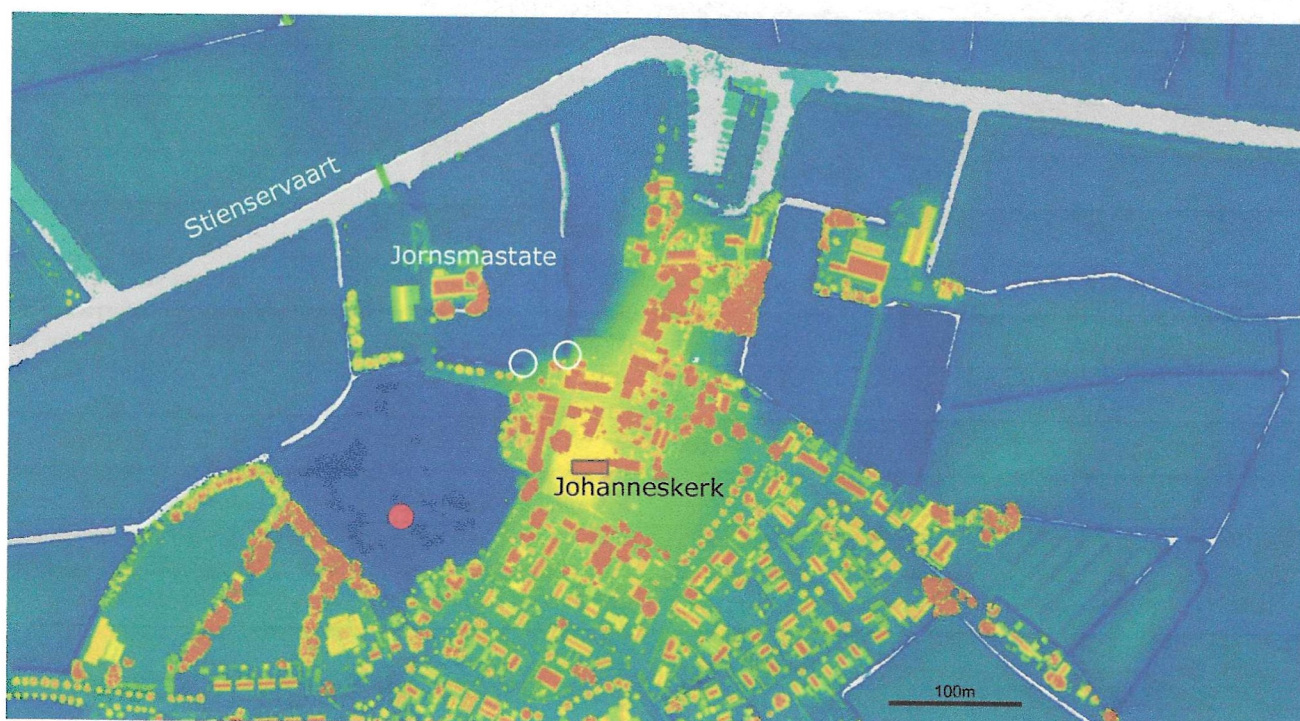

Fig. 1 Britsum op het Actueel Hoogtebestand Nederland. De donkerblauwe terreinen geven de afgegraven delen van de terp weer. De witte cirkels geven de vermoedelijke vondstlocatie van het schip of scheepshout aan. De rode stip is de plek waarvandaan de foto van fig. 2 is genomen. Naar Nieuwhof & Van Holk, fig. 4.

Inleiding

Het terpdorp Britsum (gem. Leeuwarden) geniet enige bekendheid vanwege een aantal bijzondere archeologische vondsten. Het meest bekend zijn misschien wel het vroeg-middeleeuwse taxushoutje met runeninscripties¹ en het skelet van een oeros uit de 4de eeuw na Chr.² Minder bekend is wellicht het schip (of althans de spanten van een schip) uit de 7de of 8ste eeuw, dat pas enkele jaren geleden aan de vergetelheid werd ontrukkt.³ Al deze vondsten kwamen tevoorschijn bij de terpafraving die in 1905/1906 in volle gang was (fig. 1). Vrijwel onbekend is dat bij dezelfde afgraving ook een Alsengem is gevonden. Deze heeft later nog wel de krant gehaald en is zelfs op televisie geweest, maar een goede publicatie ontbreekt tot dusverre.

Het afscheid van Egge Knol is een mooie gelegenheid om de Alsengem van Britsum goed te publiceren en daar een catalogus aan toe te voegen van alle in Nederland gevonden exemplaren. Dat ik daarbij enkele beweringen uit Egge's pu-

blicatie over Alsengemmen tegenspreek, zal hij mij niet euvel duiden.⁴ Hopelijk verzacht deze bijdrage de frustratiepijn, die Egge nog steeds voelt over de mislukte aankoop in 2012 van een Alsengem uit de collectie Mensonides.

Afgraving

In februari 1905 startte de afgraving van de terp Britsum. Waarschijnlijk ging de eerste spade dichtbij de Stienservaart de grond in, waarvandaan schepen de vruchtbare terpaarde afvoerden. Dat gebeurde aan de noordzijde van de dorpsheuvel, het gedeelte dat als Jornsmaterp bekend staat.⁵ Door het afgraven hiervan, in de loop van 1905, kwam men allengs steeds dichterbij het centrum van de terp. Een opmerkelijke vondst in februari van 1906, was het runenhoutje, vlak ten

1 Looijenga 1993, 130, nr. 18; idem 1997, 185, nr. 14.

2 Clason & Van Es 1992; idem 1993.

3 Nieuwhof & Van Holk 2018.

4 Knol 2012.

5 Roorda 1939, 7. In krantenadvertenties uit februari 1905 is geen sprake van de Jornsmaterp maar van de terp van de Jorritsmastate. De oude stins op die plaats, voor het eerst genoemd in 1511, werd kort na 1760 afgebroken. De huidige boerderij Jornsmastate is in 1840 op de plek van de oude stins gebouwd.

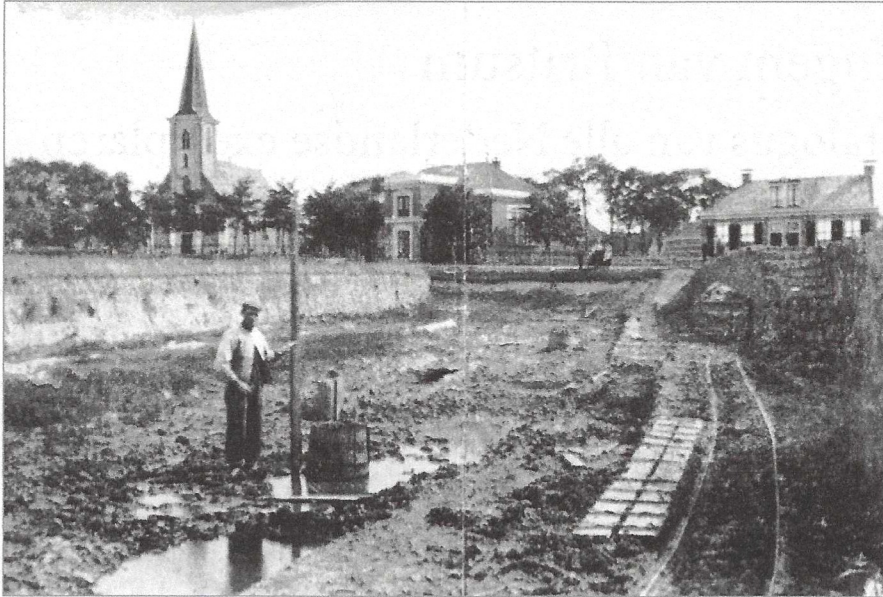

Fig. 2 De afgraving van de terp in Britsum in volle gang. De foto is waarschijnlijk in 1908 genomen in oostelijke richting. De fotograaf stond ongeveer op de plek van de rode stip in figuur 1. Collectie HCL/Documentatiestichting Leeuwarderadeel.

oosten van de Jornsastate.⁶ Nog dichterbij het centrum van de terp toe lagen de in datzelfde jaar ontdekte scheepsrestanten (fig. 2). Het jaar daarop verkaste men naar het noord-oostelijke gedeelte van de terp. Daar kwam in 1907 het skelet van de oeros aan het licht.

De vinder van de Alsengem van Britsum, in 1905, was de grootmoeder van de heer P. Dijkstra uit Epse, die het kleinood onlangs aan het Fries Museum schonk.⁷ Zijn grootmoeder was Klaasje van der Weit, geboren in Britsum op 6 september 1892 (fig. 3).⁸ Vader Izaak was daar de plaatselijke smid en moeder Jitske dreef een winkeltje.⁹ Ze vond de Alsengem toen zij in 1905 als kind van 12 of 13 jaar speelde bij de afgraving van de terp. Haar vader Izaak was toen al overleden. De gem is altijd in de familie gebleven, aanvankelijk bij de zoon van Klaasje (drs. I. Dijkstra, destijds woonachtig in het Gelderse Joppe). Via deze zoon is het voorwerp vererfd op diens zoon, de heer P. Dijkstra uit Epse.

Op televisie

De gem van Britsum is nooit goed gepubliceerd, maar is zoals gezegd wel op televisie te zien geweest. Naar aanleiding van dat 'televisieoptreden' heeft de Alsengem ook de krant gehaald. Hoe dat ging kunnen we lezen in de *Leeuwarder Courant* van 28 december 1963:

(Friese) Schatten op zolder

Deze week kon de tv-rubriek „Schaten op zolder” wel „Friese schatten op zolder” heten, want toevallig hadden van de drie getoonde voorwerpen er twee betrekking op Friesland (...) Het tweede voorwerp, dat iemand uit het westen des lands toonde, was al zestig jaar in familiebezit, maar was destijds in Britsum

gevonden. Hier hoefde de deskundige niet van verre te komen. Het was de binnenkort de dienst verlatende oud-Marrumer dr. P. Glazema, die al even deskundig uit de doeken deed, dat het voorwerpje een „Alsengem” was, een uit de 8ste of 9de eeuw stammende amulet, waarvan de voorstelling, naar men meent, een onbegrepen navolging is van Italiaanse pelgrimmedailles. Deze gemmen zijn wat Nederland betreft voor het grootste deel in Friesland gevonden. Maar de vondst uit Britsum was de eerste, aldus de directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, die twee menselijke figuurtjes (een boompje vasthoudend) vertoont. (...) Het bleken dus inderdaad (kleine) schatten op zolder te zijn.

Glazema schreef speciaal voor de televisie-uitzending een intern rapport over de Alsengem van Britsum.¹⁰ Hij baseert zich daarin grotendeels op het onderzoek dat Prof. O.F. Gandert uit Berlijn een aantal jaren daarvoor naar deze kleine glazen amuletten had verricht.¹¹

Geen Birdaardgemmen

Wat wordt nu precies bedoeld met de term Alsengemmen? Alsengemmen zijn kleine ronde of ovale voorwerpjes van glas en bestaan altijd uit twee lagen. Op een iets dikkere, bijna zwarte onderlaag van glas is een dunner hemelsblauw bovenlaagje vast gesmolten. Een Alsengem heeft ongeveer de afmeting van een flinke duimnagel. De lengte bedraagt meestal zo'n 20 à 25 mm, de dikte doorgaans 4 à 6 mm. In het blauwe gedeelte is altijd met een scherpe stift een voorstelling ingekrast van een of meer staande mensfiguren. Deze figuren ogen nogal houderig en hebben veelal een spitse kin (vermoedelijk met een baard) en houden het hoofd iets achterover. Dat laatste is waarschijnlijk bedoeld om de baard duidelijk te kunnen weer-geven. Die zou anders samenvallen met het bovenlichaam en

6 Roorda 1939, 6. De Jornsastate werd toen bewoond door Sj. Stienstra.

7 De Alsengem is opgenomen in de collectie van het Fries Museum onder inventarisnummer 2021-158.

8 Klaasje van der Weit trouwde op 23 mei 1917 in Leeuwarden met Oege Dijkstra (*15-12-1889-†25-5-1975) en overleed op 25 november 1979 te Meppel (met dank aan de heer P. Dijkstra te Epse voor deze informatie).

9 Zie <https://www.openarch.nl/frl:8229e018-f8f9-f09f-fde5-9acdfe847ddb/nl>.

10 Het rapport berust in de bibliotheek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort.

11 Gandert 1954; idem 1955; idem 1958.

Fig. 3 De schoolkinderen van Britsum waarschijnlijk in 1899. Klaasje van der Weit, die de Alsengem in 1905 zou vinden, staat tweede van links met de zwarte kleding. Collectie P. Dijkstra, Epse.

niet meer zichtbaar zijn. De handen en voeten zijn als simpele streepjes weergegeven.

Alsengemmen danken hun naam aan de in 1871 gevonden gem van Sønderborg op het Deense eiland Als (in het Duits Alsen), voor de oostkust van Zuid-Jutland. De allereerste vondst van een Alsengem was trouwens niet die van Als. Uit 1846, dus al 25 jaar eerder, is een melding van een gem bij de afgraving van de Friese terp Birdaard (gem. Nordeast-Fryslân). Als toen door middel van een publicatie wat meer aandacht was besteed aan die vondst, zou deze groep gemmen in de literatuur nu bekend hebben gestaan als Birdaardgemmen.¹²

Alsengemmen zijn uit heel Europa bekend. In totaal zijn op dit moment meer dan 140 stuks gedocumenteerd. Iets minder dan de helft daarvan is als versiering gemonteerd op kerelike objecten (crucifixen, reliekschrijnen en boekbanden), de rest bestaat uit bodemvondsten, vooral uit het noorden van Europa. Uit Noord-Duitsland zijn 19 vondsten gemeld, uit Denemarken 15, uit Zuid-Zweden 9 en uit Noorwegen 3. Verder worden incidentele vondsten gemeld uit Oekraïne, Wit-Rusland en Rusland. Het zwaartepunt van de vondsten ligt in het noorden van Nederland, waar niet minder dan 36 vondsten geregistreerd zijn, het merendeel daarvan uit Friesland (23 stuks). In Groningen zijn vier exemplaren gevonden, Drenthe kent zes vondsten; uit Noord-Holland zijn twee Alsengemmen bekend en in Overijssel is één exemplaar gevonden.

Voorstellingen

De houderige figuren – Elzinga typeert de stijl als ‘knoffelig’ (stram)¹³ – op de Alsengemmen zijn zeer typerend en behoorlijk eenvormig. Waar ze ook gevonden worden in Europa, de mensvormige figuurtjes lijken dusdanig veel op elkaar dat het vermoeden bestaat dat ze uit één en hetzelfde ‘atelier’ komen. Als de puntige kinnen inderdaad baarden zijn, gaat het in alle gevallen om mannen. Hun hoofden zijn altijd *en profil* weer-

gegeven met zeer geprononceerde neuzen. De armen en benen zijn met enkele lijntjes aangeduid; wanneer er sprake is van twee of drie mannen houden ze in vrijwel alle gevallen elkaar bij de hand.

Doordat bij de Alsengemmen de tekeningen met een stift zijn ingekrast, konden de figuurtjes eigenlijk niet anders dan een wat langgerekt, houderig uiterlijk krijgen. Juist daardoor sluiten deze figuren nauw aan bij het schrift van de Vikingen. Het runenschrift kent letters die zijn samengesteld uit meestal rechte en hoekige lijnen die gemakkelijk in bijvoorbeeld steen of hout konden worden gekrast. De typerende noordelijke stijl van de houderige figuren is ook te zien op tal van beeldstenen uit de Vikingtijd. Deze noordelijke iconografie lijkt terug te voeren tot de gouden bracteaten uit de 5de en 6de eeuw na Chr.

Gravering

Alsengemmen lijken als twee druppels water op soortgelijke gemmen uit de Romeinse tijd, maar zijn meestal wat groter van afmeting.¹⁴ Ook Romeinse gemmen bestaan uit een laagje blauw glas op een onderlaag van zwart glas. Ze waren meestal gemonteerd in bronzen of zilveren ringen, en in de Laat-Romeinse tijd ook in gouden ringen. De graveurs uit de Romeinse tijd deden hun werk met een wielletje, aangedreven door middel van een boogboor. De voorstelling op de Alsengemmen daarentegen werd met een stift uit de losse hand in het glas gekrast. Een tweede belangrijk verschil is dat de gegraveerde voorstelling bij de Romeinse gemmen door het blauwe glas heen ging, zo diep, dat het onderliggende zwarte glas zichtbaar werd. Het contrast tussen zwart en blauw maakte dat de tekening op die manier goed uitkwam. Bij de Alsengemmen is de gravering nooit zo diep aangebracht dat die de zwarte laag bereikte. De tekening op Alsengemmen is daardoor ook veel minder duidelijk zichtbaar dan op Romeinse gemmen.

¹² Dat had gemakkelijk gekund, want de *Vrije Fries* bestaat al sinds 1839.

¹³ Elzinga 1971a, 54.

¹⁴ Zie Van Vilsteren 2018.

Onderzoek met behulp van de elektronenmicroscop heeft aanwijzingen opgeleverd dat de graveringen van Alsengemmen oorspronkelijk een witte pasta kunnen hebben bevat.¹⁵ Deze pasta maakte de graveringen duidelijk zichtbaar tegen de blauwe achtergrond. Het opvullen van de groeven vormde op die manier een compensatie voor de minder diepe gravering.

Elzinga en Jacobi

In februari 1970 kwam de toenmalige conservator van het Fries Museum, Gerrit Elzinga, in contact met de heer I. Dijkstra. Elzinga was sinds 1959 aangesteld in Leeuwarden. Via een briefwisseling met de heer Dijkstra kreeg Elzinga de gelegenheid om de Alsengem van Britsum te bestuderen. Elzinga's belangstelling voor Alsengemmen stond ongetwijfeld ook in verband met de schenking in datzelfde jaar van een andere Alsengem aan het Fries Museum. Het ging daarbij om een vondst uit de omgeving van Sneek, die hoewel gevonden in 1923, het museum pas in 1970 verwierf door een schenking van Prof.dr. H. Wirth uit Marburg an der Lahn (fig. 8, FR-8).¹⁶ Dijkstra heeft het rapport van Glazema ongetwijfeld aan Elzinga laten lezen.

De televisie-uitzending heeft trouwens nog tot de ontdekking van een andere Alsengem geleid. Na de uitzending meldde zich de heer W. Siertsema uit Aduard bij Glazema met de mededeling dat ook hij een Alsengem bezat. Deze was in 1933/1934 door zijn vader gevonden bij de aanleg van het Van Starckenborghkanaal in de nabijheid van Paddepoel.¹⁷

Blijkbaar zijn beide nieuwe vondsten (Britsum en Paddepoel) voor Elzinga aanleiding geweest een uitgebreid manuscript over Alsengemmen voor te bereiden dat hij had willen publiceren in *Palaeohistoria*.¹⁸

Dat hij het artikel in het Duits heeft geschreven, zal te maken hebben gehad met het feit dat ook het artikel dat Gandert in 1954 in *Palaeohistoria* had gepubliceerd – en waar Elzinga inhoudelijk zwaar op leunde – in het Duits was verschenen. De redactie van *Palaeohistoria* weigerde Elzinga's artikel echter. Het zou gebaseerd zijn op volstrekt achterhaalde ideeën en dateringen.¹⁹ Enkele jaren tevoren namelijk was in Zweden één van de eerste vondsten van een goed gedateerde Alsengem gepubliceerd. Bijna alle eerder in archeologische context ontdekte Alsengemmen waren losse vondsten en dus moeilijk exact te dateren. De Zweedse gem was gevonden in het oude stadscentrum van Lund, in een laag die in de tweede helft van de 12de eeuw gedateerd kon worden.²⁰ Dat was veel jonger dan de dateringen van Gandert (grofweg tussen 700 en 1000 na Chr.), die ook Elzinga in zijn manuscript aanhield. Nog

onwetend van de afwijzing van zijn artikel voor *Palaeohistoria* had Elzinga besloten om een beknopte versie van die tekst aan te bieden aan de redactie van *De Vrije Fries*. Die accepteerde zijn bijdrage wel. Elzinga schreef die verkorte versie in het Fries onder de titel *Inkelde tinzen oer Alsengemmen* (Enkele gedachten over Alsengemmen).²¹ Daarbij maakte hij dankbaar gebruik van het werk dat de nog jonge Hans Jacobi in dezelfde tijd verrichtte. Jacobi, die later directeur zou worden van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden, studeerde in die tijd kunstgeschiedenis in Amsterdam. Voor zijn kandidaatsscriptie had hij als onderwerp gekozen 'Het dateren van de Alsengemmen met behulp van kerkschatten'.²²

Elzinga verschilde duidelijk van mening met Jacobi over de ouderdom van de Alsengemmen. Hij ging (naar later zou blijken onterecht) nog uit van de datering van Gandert, terwijl Jacobi door de vondst van Lund de gemmen in de 12de eeuw wilde situeren.

Elzinga heeft in zijn artikel in *De Vrije Fries* van de gem van Britsum alleen een tekening opgenomen. Jacobi heeft van de gem ook een (zwartwit)foto in het catalogusgedeelte van zijn scriptie opgenomen. Omdat die scriptie nooit in druk is verschenen, is eigenlijk nog nooit een foto van de Alsengem van Britsum gepubliceerd. Het exemplaar van Britsum is dan ook in geen enkel internationaal overzicht van Alsengemmen opgenomen.²³

Datering

De datering van Alsengemmen was in de tijd van Elzinga niet gebaseerd op goed gedateerde archeologische vondsten, maar kan beter getypeerd worden als een zwevende chronologie gebaseerd op typochronologische criteria. Zoals gezegd, dacht Gandert aan de periode tussen het begin van de 8ste en het midden van de 10de eeuw. Later rekte hij het eind van die periode nog op tot het begin van de 11de eeuw.²⁴ Elzinga ging in de redenering van Gandert mee. Vondsten uit goed gedateerde contexten, die toen her en der in Europa allengs steeds vaker begonnen op te duiken, deed hij af als niet relevant. Die konden als bijzondere (antieke) stukken nog heel lang in omloop zijn gebleven, zo was Elzinga's redenering.²⁵ Op basis van bestudering van de Alsengemmen die op kerkelijke objecten zijn gemonteerd kwam Jacobi tot de conclusie dat een datering in de 12de en 13de eeuw het meest waarschijnlijk is.²⁶ Hij baseerde zich op een klein aantal goed gedateerde archeologische vondsten. In 1990 kwam Schulze-Dörlamm, die de scriptie van Jacobi niet kende, met een min of meer vergelijkbare indeling op basis van kunsthistorische criteria van de gemmen op de kerkschatten. Zij vermoedde dat de oudste uit het begin van de 11de eeuw dateren en de jongste uit het midden van de 14de eeuw.²⁷

15 Van Vilsteren 2018.

16 Elzinga 1971b, 137-138.

17 Deze Alsengem bevindt zich sinds 1965 in de collectie van het Groninger Museum (inv.nr. GM 1965 II.1). De gem wordt ook kort genoemd in Knol 2012. Zie fig. 8, GR-1.

18 Een kopie van het manuscript werd mij welwillend ter hand gesteld door de heer Dijkstra uit Epse.

19 Telefonische mededeling dd. 12 maart 2021 van drs. J.N. Lanting, die in 1970 deel uitmaakte van de redactie van *Palaeohistoria*. Elzinga had sowieso een wat moeizame relatie met de archeologen van de Groningse Universiteit. Zie: Kramer 2017.

20 Martensson 1967.

21 Elzinga 1971a.

22 Jacobi 1971.

23 De Alsengem van Britsum ontbreekt in Gandert 1955, Schulze-Dörlamm 1990, Galletti 2010 en Van Vilsteren 2014.

24 Gandert 1955; 1962.

25 Elzinga 1971b, 55.

26 Jacobi 1971, 20.

27 Schulze-Dörlamm 1990, 219.

Fig. 4 De Alsengem van Britsum. Foto J.R. Beuker.

Geen enkele van de 36 in Nederland gevonden gemmen is in een goed gedateerde context gevonden. Het zijn allemaal losse vondsten. In het buitenland is gelukkig inmiddels wel een aantal vondsten bekend uit een goed gedateerde context. Dat geldt bijvoorbeeld voor de gem die in 1909/1910 was gevonden tijdens opgravingen in Bielgorodka, 23 km ten westen van Kiev.²⁸ Deze stad is in 1240 verwoest. Ook goed gedateerd is een gem uit het Deense Ribe, die gevonden is in een laag uit de eerste helft van de 12de eeuw.²⁹ Twee andere Deense vondsten komen uit het oude centrum van Odense, uit een omgewerkte laag uit de 13de eeuw. Eén is slechts een fragment.³⁰ Van de twintig Duitse bodemvondsten zijn er slechts drie min of meer goed gedateerd. De driefigurige gem in de schatvondst van Bokel heeft een betrouwbare datering in het eerste kwart van de 13de eeuw.³¹ In 1977 kwam bij de opgraving van de eerste stenen kerk van Lübeck, die waarschijnlijk al vóór 1138 was gebouwd, een Alsengem in geroerde grond tevoorschijn.³² De derde goed gedateerde vondst stamt uit de binnenstad van Münster. De context was in dit geval een brandlaag uit de tweede helft van de 13de eeuw.³³ Van de negen in Zweden gevonden gemmen komen er zes (alle met twee figuurtjes) uit een goed gedateerde 12de- of 13de-eeuwse context.³⁴ Ook twee van de drie in Noorwegen gevonden Alsengemmen hebben een datering in het laatste kwart van de 12de respectievelijk in de 13de eeuw.³⁵ De laatstgenoemde vondst is uniek omdat deze in een graf is gevonden.

Het geheel overziend, kunnen we stellen dat de meeste Alsengemmen losse vondsten zijn zonder dateerbare context. Uit de wel goed gedateerde vondsten blijkt dat er geen gemmen zijn die met zekerheid al voor 1100 gedateerd kunnen worden. Evenmin zijn er archeologische aanwijzingen dat de Alsengemmen nog tot in de 14de eeuw doorlopen. Het lijkt erop dat de Alsengemmen vooral in de 12de en 13de eeuw in gebruik zijn geweest.

28 Arne 1916, 93. Zie ook: Gurevich 1986, 25.

29 Højmark Søvsø & Knudsen 2018, 155.

30 Odense Bys Museer, inv.nr. OBM9776_X4912 en OBM9776_X9683. Vriendelijke mededeling Kirstine Haase.

31 Krabath 2004.

32 Zazoff 1980; Grabowski 2010, 80.

33 Thier 2017, 90.

34 Roslund 2009, 230.

35 Van Vilsteren *et al.* 2023.

Fig. 5. De Alsengemmen van Suddens (nr. 1) en Alby (nr. 2). Foto Kalmar läns Museum, Pierre Rosberg (nr. 2). Tekening uit Von Alten 1882 (nr. 1).

Britsum in perspectief

De Alsengem van Britsum is dus tot op heden alleen summier in het Fries beschreven en het is de hoogste tijd om deze vondst nogmaals voor het voetlicht te brengen. De gem is wat betreft afmeting iets bovengemiddeld (26 x 23 mm). Hij is ovaal van vorm en gemaakt van zwart glas waarop een druppel blauw glas (19 x 16 mm) is vastgesmolten. In het blauwe gedeelte is met een stift een voorstelling gegraveerd van twee staande mannen die elkaar de hand reiken (fig. 4). De hoofden van de mannen zijn licht achterover gebogen en hebben spitse kinnen (met een baard?). De stijl van graveren wijkt niet af van die van de andere gemmen. Wat ook bij andere gemmen veelvuldig wordt aangetroffen zijn twee streepjes die van de heup van de linker figuur schuin naar onderen lopen. Jacobi durft zich niet uit te spreken over de betekenis van die twee streepjes.³⁶ Hem lijkt in ieder geval de interpretatie van Gandert – dat hiermee een gestileerde zetel kan zijn aangeduid – onwaarschijnlijk. Elzinga ziet de streepjes als teken van goddelijkheid in een heidense context. Dat er soms drie schuine streepjes staan getekend, past volgens hem in die interpretatie.³⁷ De schuine streepjes zijn ook wel verklaard als aanduiding van zwaarden.³⁸ Dat zou bij twee streepjes nog logisch kunnen zijn voor een langzwaard en kortzwaard, maar bij drie streepjes wordt die visie al onwaarschijnlijk.

Beide mannen op de Alsengem van Britsum kijken elkaar aan en houden gezamenlijk iets in de hand dat nog het meest weg heeft van een jong boompje of een jonge plant. Die suggestie wordt gewekt doordat het bovenste gedeelte recht verloopt en twee keer twee vertakkingen laat zien. Het onderste gedeelte daarentegen verloopt enigszins slingerend en lijkt zo een wortelstelsel weer te geven.

Dat twee mannen samen een boompje of een plant lijken vast houden is van slechts twee andere Alsengemmen bekend. De eerste is circa 1857 gevonden in het Noord-Duitse Suddens (bij Jever).³⁹ Op deze Alsengem staan drie mannetjes afgebeeld (fig. 5, nr. 1), waarvan de middelste en de rechter samen een boompje of een plant vasthouden die zelfs drie

36 Jacobi 1971, 15.

37 Elzinga 1971a, 58.

38 Kersten 1951, 80.

39 Von Alten 1882, 546.